

ANDRIĆ

Novele o ženi

Put Alije Đerzeleza
Mara milosnica
Anikina vremena
Nemirna godina
Jelena, žena koje nema

Ivo Andrić u Rimu 1920. godine

Novele Ive Andrića

KNJIGA 1 – NOVELE O ŽENI

KNJIGA 2 – NOVELE O MUTNIM VREMENIMA

Od istog pisca:

BEOGRADSKE PRIČE

PRIČE O OSOBENJACIMA I MALIM LJUDIMA

SARAJEVSKЕ PRIČE

PRIČE O MORU

TURSKЕ PRIČE

PRIČE O SELU

Copyright © 2012 Zadužbina Ive Andrića, Milutina Bojića 4,
Beograd

Copyright © 2012 Izbor Zadužbine Ive Andrića, Milutina
Bojića 4, Beograd

Copyright © 2012 ovog izdanja, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

SADRŽAJ

Put Alije Đerzeleza	9
Mara milosnica	39
Anikina vremena	113
Nemirna godina	187
Jelena, žena koje nema	229
<i>Rečnik turcizama, provincijalizama</i> <i>i manje poznatih reči i izraza . . . . .</i>	<i>259</i>
<i>Hronologija života i rada Ive Andrića . . . . .</i>	<i>277</i>
<i>Napomena uz ovo izdanje . . . . .</i>	<i>291</i>
<i>Napomena izdavača . . . . .</i>	<i>295</i>

PUT ALIJE ĐERZELEZA

Đerzelez u hanu

U hanu, kod višegradske đumrukane, sakupilo se, malo-pomalo, dosta putnika. Mali pritoci Drine nabujali su i odnijeli drveni most na putu u Priboj i podrovali puteve na nekoliko mjesta. Most su gradili tesari, a put opravljali argati i robijaši. A svi koji su iz Sarajeva putovali na istok, zaustavljali su se u hanu kraj đumrukane i čekali da se dogradi most i kako-tako oprave putevi.

Ogromni stari han u obliku pravokutnika bio je pun kao šip. Sobe su bile uske i zbijene kao ćelije u saću, a ispred svih soba okolo-naokolo išla je uska i klimava drvena divanana; po njoj su bez prestanka škripali i odjekivali koraci putnika. Cio je han zaudarao štalama i bravetinom, jer su se u dnu avlije svaki dan klali ovnovi, a kože im se sušile, razapete po zidovima.

Raznolika su bila čeljad koja su tu zapela na svom putu. Suljaga Dizdar, sa trojicom aračlija, koji je putovao službeno. Dva fratra iz Kreševa koji su išli u Stambol na neku tužbu, šta li. Grk kaluđer. Tri Venecijanca iz Sarajeva i s njima mlada

---

i lijepa žena. Kazivalo se da su poslanici iz Mletaka koji idu kopnenim putem na Portu; imali su i teskeru od paše iz Sarajeva i zaptiju da im ide naruku, ali su se držali povučeno i izgledali otmeno i sumnjivo. Trgovac, Srbin iz Pljevalja, sa sinom, visokim šutljivim mladićem, nezdravo crvenih obraza. Dva trgovca iz Livna i kiridžije im. Neki begovi, Posavljaci. Jedan blijed pitomac vojne škole u Carigradu sa stricem. Tri Arnauta, salebdžije. Jedan Fočak što prodaje noževe. Jedan perverznan individuum koji se kazuje hodža iz Bihaća, a uistinu čini se da putuje svijetom kud ga vode mutni i strašni nagoni. Arapin koji prodaje lijekove i zapise, nakite od koralala i prstenje na koje sam urezuje inicijale. I čitava gomila kiridžija, džambasa, pretrglija i Cigana.

Osim ovih stranaca, sjedili su u kahvi povazdan domaći mladići, bogati i dokoni Turci. I povazdan se čula šala, smijeh, pljesak, glas defa i šargije ili zurne, zvuk kocaka na suhoj dasci od igre šešbeš, roktanje i cika putene i besposlene čeljadi. Fratri nisu ni ishodili iz svoje sobe, a Venecijanci samo na kratke šetnje, i to svi zajedno.

Među posljednjima je stigao Đerzelez. Pjesma je išla pred njim. Na bijelu konju krvavih očiju, on je jahao ravnalukom, crvene su kite bile bijelca po očima, a dugi, čistim zlatom vezeni čevkeni na Đerzelezu sjali su i poigrali na vjetru. Dočekalo ga ćutanje, puno udivljenja i poštovanja. On je nosio slavu mnogih megdana i snagu koja je ulijevala strah; svi su bili čuli za njega, ali ga je malo ko vidio, jer je on projahao svoju mladost između Travnika i Stambola.

Oko kapije se sakupiše stranci i domaći. Sluge mu prihvatiše konja. Kad sjaha i pođe prema kapiji, vidjelo se da je neobično nizak i zdepast i da hoda sporo i raskoračeno kao ljudi koji nisu navikli da hode pješice. Ruke su mu bile

nesrazmjerno duge. Nazva nabusito i nejasno *merhaba* i uđe u kahvu. Sad kad je sišao s konja, kao s nekog pijedestala, poče da se gubi strah i respekt i, kao da se izjednačio s ostalima, počese mu prilaziti i započinjati razgovor. On je rado razgovarao, zanoseći malo na arnautsku, jer se mnogo godina vrzao oko Skoplja i Peći. U govoru je bio nevješt, svaki čas mu je nedostajala riječ, kao što to biva kod ljudi od djela, i onda bi širio svoje duge ruke i kružio precrnim očima, kao u kunića, u kojima se nije razlikovala zjenica.

Za nekoliko dana posve je iščezao čarobni krug oko Đerzeleza; jedan po jedan, približavali su mu se ovi bjelosvjetski ljudi s nesvjesnom željom da se s njim izjednače, ili da ga podrede sebi. A Đerzelez je s njima pio, jeo, pjevao i kockao se.

Već sutradan je ugledao Venecijanku gdje ulazi s pratnjom u odaju. Nakašljao se i udario rukom po koljenu i dvaput je viknuo za njom:

– Aman!

Đerzelez je planuo. On je skakao od same pomisli da se ti nježni zglobovi krše u njegovim prstima. Bol mu je zadavala ta nježnost i ljepota u njegovoj blizini. Đerzelez se zanio i, naravno, postao smiješan. Građani i skitnice su mu odmah stali prilaziti s te slabe strane. Stali su ga svjetovati, nagovarati, odgovarati i zadirkivati, a on je samo blaženo širio ruke i sijevao očima.

Uto se dogodi da od Rogatice stiže i Bogdan Cincar, pjevač poznat u po Bosne; čim on zapjeva, osvoji odmah i zanese vas han. I fratri su oslušivali iza prozora, a Đerzelez izgubi mjeru i pamet. Raspasao se i oznojio, pa sjedi među mještanskom momčadi i hanskim gostima, pred njim sir i rakija; oni se izmjenjuju, odlaze i dolaze, a on bez prestanta pije, naređuje i pjeva, krivo i nisko, svojim teškim i

predubokim glasom. Alčaci se rugaju s njim već bez imalo straha i obzira. Bogdan Cincarín, mlad a posijedio, zabacuje glavu (gornja mu usna lagano podrhtava) i pjeva, pjeva, a Đerzelezu se čini da mu dušu vuče i da će, sad nà, izdahnuti od prevelike snage ili prevelike slabosti. A onaj lola Fočak sjedi do njega i ruga mu se da se svi krive od smijeha, samo ga Đerzelez blaženo, razrogačeno gleda, grli i cjeliva u rame, dok mu on bez prestanka puni glavu o kaurkinji. Hoće da ide po nju, da je otme i posadi kraj sebe. Handžija se već pribojava skandala, ali ga Fočak sa obješenjačkim, nadmoćnim smiješkom zaustavlja.

– Kud ćeš, bolan? Nije ono handžinica s Metaljke, a ni džizlija sarajska. Gospodsko je ono, heej!

A Đerzelez sjeda pokorno kao dijete i nastavlja da pije, puši, pjeva i plaća, dok mu se i momčić što poslužuje krevelji iznad glave.

Dva dana terevenči Đerzelez s društvom i doziva Venecijanku i uzdiše i priča svima svoju ljubav, mucavo, nejasno i smiješno; ljudi ga tapšu po ramenu, lažu da mu je poručila ovo ili ono, a on se odmah diže da ide gore po nju, dok ga Fočak, koji je potpuno zavladao njim, ne zaustavi i posadi, svjetujući ga i magarčeći, da se vas han trese od smijeha.

Trećeg dana, nekako o užini, porječkaše se Fočak i Đerzelez, bezrazložno, kao ljudi u piću i besposlici. Fočak se šeretski uozbiljio.

– A kao zašto da ne bi ona mogla i moja biti?

– Jok, jok, džanum! – dere se Đerzelez, a lice mu sja od zanosa što mu je neko osporava i što može da se za nju bori.

– Bogme, ko prije djevojci, onog i djevojka – uvjerava jedan sa strane.

– Krila da imaš, krila da imaš, more! – vrišti Đerzelez Fočaku, unoseći se i kazujući više rukama nego riječima.

– A vi se potecite; metnućemo jabuku na košiju, pa ko prije jabuci, onoga je djevojka – svjetuje ih posve ozbiljno jedan Mostarac, udešavajući tako dogovorenu komediju.

Đerzelez odmah đipi na noge, omahnu oko sebe spreman da se bije, da trči ili baca kamena, ne znajući više šta radi ni zašto radi i sav presrećan da je došao čas kad će snaga da progovori.

Iziđoše na ravan, pred han. Na direk od ljuljaške obje-siše o koncu uvelu crvenu jabuku, zategoše kanap ispred dvojice trkača i iskupiše se svi, podgurkujući jedan drugog i neprikriveno se smijući. Jedni se užurbali oko trkača, a drugi gledaju izdalje. Fočak zasukuje rukave i nagoni u smijeh sve oko sebe, a Đerzelez se raskopčao i glavu povezao čevrmom, pa došao još zdepastiji i manji. Jedni se klade za Đerzeleza, drugi za Fočaka. Mostarac dade znak; kanap puče, a oba trkača jurnuše.

Leti Đerzelez kao krilat, a Fočak se nakon dva-tri koraka zaustavio i tapće nogama na mjestu, kao da varamo djecu da trčimo tobože za njima. Đerzelez trči kao da zemlju ne dira, Fočak tapše rukama, a gledaoci se savijaju od smijeha. Pljesak, vrisak i smijeh.

– Ha, Đerzeleze!

– Ačkosum, magarče!

– Ha, poteci, Đerzeleze, sokole!

– Aferim, kenjčino!

Odmiče Đerzelez i biva sve kraći, kao da mu noge ulaze u tijelo. Poduzela ga bijesna snaga, čini mu zadovoljstvo ovaj napor, meka ledina i svježa struja zraka. Čini mu se kao da osjeća za sobom neprestano topot svoga protivnika i to ga

podstrekava i goni. Kad bi kod direka, maši se rukom za jabuku, ali alčaci objesili jabuku hotimice visoko, pa je ne dohvati prvi put nego se morade zaskočiti i onda je otrže s koncem zajedno.

Među gledaocima urnebes. Jedni suze, a drugi polehli po travi pa se samo valjaju od smijeha. Debeli beg iz Posavine drži se rukama za trbuh i othukuje. I suhi, službeni Dizdar-aga stao na kapiju pa se smije krezubim ustima.

Đerzelez je stajao časak onako s jabukom u ruci, a onda se okrenu, vidje da nema Fočaka i odmjeri ih, kao da ih iz daljine bolje vidi. Nisu mu mogli razabrati izraz lica, ali taj pogled je bio opasan. U jedan čas kao da svi osjetiše da su pretjerali. Daljina i odstojanje su mu vraćali sve što je izgubio u društvu s njima. Sad kad je bio tri stotine koraka daleko od njih i valjao se prema njima, mrk i težak, kao da ih naglo osvijesti taj razmak; i najbezbržižnije među njima ispuni strah. Više nije bilo sumnje da je srdit i da nešto smišlja. Prvi iščeze Mostarac, a zatim jedan po jedan stadoše otpadati u svoje sobe. Neki zađoše za han i izgubiše se u ljeskovoj šumi.

Dok se Đerzelez primakao, ne osta na ledini ni žive duše. U travi se bijelila jedna marama, ostavljena u hitnji i strahu. Ta praznina ga dokraja razljuti.

Onako raspojas i zadihan, on je razroko, još u nedomici, gledao u kapiju gdje su se izgubili. I pod tom tvrdom, debelom lubanjom kao da se počelo galiti i svitati: da se tu s nekim ruglo tjera i da bi to sve moglo biti besposlenjačka komedija. Na tu ga misao svega prože plamen. Bijesno i neodoljivo zaželje kaurkinju, da je vidi, da je ima, da zna na čemu je, ili inače da pobije i polomi sve oko sebe. I kad je tako, gegajući se umorno u bokovima i mašući rukama, prolazio pored kapije, ukaza mu se najednom, pred zamagljenim pogledom,

uvrh stepenica, široka zelena haljina i bijel veo. On samo što jeknu i, onako razgolićen i uzrujan, pruži ruke put nje, da sa dva skoka dotrči do nje, kad se zelena haljina lagano zanjihla i iščeznu za sobnim vratima iza kojih se ču jasno ključ u bravi.

Đerzelez je spustio ruke niza se, malko oborio glavu i dahnući vas znojem i muškom snagom stajao tako časak, mrk kao oblak i jak kao sama zemlja. Nije znao šta da počne i na kog da udari. Onda se okrete, i po hanu stade ršum i lom. Neko dijete koje se, ne znajući šta je, ne bješe sakrilo, ispusti iz ruku đugum i pobježe pod minderluk ispod kojeg su mu virile bose i ispucale noge. Čuše se konji u štalama, a u svem ostalom hanu nije bilo ni mačke; sve se živo posakrivalo i ućutalo od straha i zorta. Ta tišina je Đerzeleza još više dražila i izazivala. Udarao je na vrata, ali su sva bila, kao ukleta, zatvorena.

Ne znajući ni sam, od srdžbe, šta čini, stao je sedlati konja i puniti bisage. Opremio se sve zagledajući ne bi li koga vidio i onda je, trгнуvši žestoko dizginom, izveo uzrujana bijelca na avliju i zajahao s panja na kom se meso siječe. Konj ga je ponio; na njemu zveknu srma i oružje; odmah se u njemu stao slijegati gnjev. Otpljunu, izjaha iz avlije i kao u snu pođe ledinom koju je maloprije pretrčao. A kad malo poodmače, on vidje, i nehotice, u samom uglu hana udubljen njen prozor. Gledajući taj prozor, zatvoren, hladan i zagonetan, kao ženski pogled i ljudsko srce, diže se u njemu svom snagom već zaboravljen gnjev i jad; i u bezumnom prohtjevu da ubija i vrijeđa, pa ma koga, on diže ruku s dlakavom šakom put toga prozora i mahnu njom, rastvarajući pesnicu kao da baca kletvu.

– Kučko! Kučko!

Glas je bio tup od ljutine.

Jahao je kasom, mekotom i prečacem; da on vidi kakvi su ti provaljeni puti i koji su to otplavljeni mostovi koje on ne može preći! Da on vidi!

Za njim je ostajao han, još uvijek u prestrašenom ćutanju.

Đerzelez na putu

Na Uvcu je Đerzelez preskočio rijeku i podbio konja tako da su imali svi binjedžije i pribojski džambasi posla; privijali su mladu balegu na kopita i prali ih mokraćom od muška djeteta, a Đerzelez je samo ćutao, sagibao se, ogledao kopita, i nije smio da u oči pogleda konju. Nudio je zdravu medžediju ko mu ga izvida i povrati mu stari kas.

Bio je šutljiv i nemiran i, što je rijetko bivalo, Đerzelez nije mogao da jede! Otkako je iz Višegrada, odbila mu se hrana. On je sjedao za sofru i pušio bez svake mjere mnogo, ali mu se gadilo i od same pomisli na jelo.

Drugo večer je izišao iz kahve, prigledao konja i bio zadovoljan jer je vidio da ide nabolje. Uputio se nekim puteljcima prema drumu. Bila je tamna noć s mnogo zvijezda, i studeno. Vrludao je dugo, a vraćajući se hanu sustiže na drumu jednog kaluđera. Bio je poguren, ili se samo pravio, da bi izgledao stariji.

– Jesi li ti, papas, odavde?

– Nisam, beže, nego zanoćio – veli kaluđer meko, a nikako mu nije drago što se sreo ovako dockan s ovolikim Turčinom.

Đerzelez je koračao napred i sam se čudio što govori s kaluđerom.

– A bogati, papase, jesi li ti nahodio u vašim knjigama, je li đunah po vašem zakonu da djevojka vaše vjere – gleda Turčina?

Kaluđer se uzvrtio i utanjio pa sve uvija, dok se konačno, valjda vidjevši da je Turčin u nekoj brizi, ne osmjeli i spretno ne završi nekom pričom: kako je Bog dragi stvorio svakojaka šarena cvijeća, pa tako i ljude raznih vjera; da je htio da smo svi jedne vjere, On bi to, bezbeli, i učinio, a ovako kad je On tako uredio, onda treba da se svak moli Bogu po svom zakonu i da svak gleda i uzima svoju vjeru.

Kao i uvijek kad sluša drugog, Đerzelezu se činilo da govori pravo. U razdražljivoj šutnji on je nastavio put. Nije mislio ni na šta. Najedanput se okrenu lice u lice kaluđeru, kao da ga pita za nešto što je on lično skrivio.

– A reci ti meni zašto se vaše žene ne kriju?

– Eto tako – u nas zar taki adet, šta li. Ko ti zna; ženska ćorava posla. To mi kaluđeri ne znamo; nemamo žena pa i ne znamo.

– Hm!

Još jedan čas ga je gledao, a onda se hladno okrenu i pođe brže. U tišini se čulo kako mu šrkipi koža na bensilahu i tozlucima. Kaluđer je, u čudu, kaskao za njim. Kad su bili kod hana, Đerzelez pođe uz basamake; još se jednom obazrije.

– Laku noć!

– Bog ti na pomoć, beg-efendija; ejsadile! – vikao je kaluđer odmičući brzo.

Ujutro su Đerzeleza u ranu zoru probudili glasovi, smijeh i pjesma. To su bile Ciganke što su se umivale ispod mlinova,

prskale vodom, i uz vrisku šibale vrbovim grančicama. Bio je Đurđevdan.

U kahvi zateče dva brata Morića. To bijahu sinovi onog starog sarajskog Morića što je bio čuven zbog svog bogatstva i svoje pobožnosti i što je umro na hadžiluku. A oni bijahu lole i rasipnici, nasilni i sramotni, daleko poznati po zlu.

Mlađi je učio stambolsku medresu, pa pobjegao čim mu je otac urmo, i dao se s bratom na skitnju i raspušten život, ali je uvijek nosio bijelu ahmediju oko fesa. I pored svih strašnih pijanki i skitanja ostalo je njegovo lice kao što je bilo, golobrado i rumeno s napućenim usnama kao u razmažena djeteta, samo su mu oči, nećedne i zelene, starile i pod nabuhlim kopcima kao da su venule. A stariji je bio visok i blijed, nekad najljepši momak u cijelom Sarajevu, s teškim crnim brkom i velikim tamnim očima u kojima je uvijek plivao zlatan odraz. Samo je sad već njegovo lice bilo hladno i mrtvo; on se raspadao potajno od pogane bolesti, a niko mu nije znao lijeka do jedan berberin s Bistrika koji ga je liječio hapovima i kadovima, a nikom nije htio reći od čega ih pravi. Ali u posljednje vrijeme nisu braća smjela u Sarajevo, jer su dočuli da je na sve tužbe zbog njihovih zuluma i ispada stigao iz Stambola konačan odgovor: da se obojica Morića uhvate i posijeku, pa su ih sad oko Sarajeva tražile zaptije i vezirove Toske. A i inače su bili već pri kraju. Sve su kmetove bili isprodavali, još im je ostao samo veliki han na Varoši i njihova čuvena morićevska kuća na Kovačima. U toj kući im je živila stara majka i jedina sestra, malo, grbavo i bolešljivo djevojče.

Upitaše se za zdravlje (oni su bili stari znanci) i uzeše piti. Braća opaziše promjenu na njemu i stadoše ga zapitkivati i dražiti.

– Šta je, šta si se smrko? Ostarilo se, Đerzeleze, bogami!

– Pozdravila te Darinka iz Pljevalja; kaže, otkako si ti otišo spava sama.

Đerzelez je ćutao. Stariji Morić je govorio neveselim i pomalo dobrotivim tonom očajnih propalica; i sa samim Đerzelezom on je govorio povjerljivo i prijateljski. Mlađi se tek smiješio.

– Asli si ćunup jutros – smije se stariji Morić, bezglasno i kratko.

A on ih samo gleda. Sve je u njemu mirno, bol se slegao i srdžba se ohladila, samo mu je još teško. Gleda ih i dolaze mu kao djeca, neuka i luda, kao dijete mu je svak ko nije vidio tanku Vlahinju, u širokoj haljini od zelena somota, s malom glavom iznad okovratnika od krzna. On je ćutao. Nagovarali su ga da iza podne pođu na dernek. On se nećkao. Tek poslije ručka osjeti dosadu, popusti i pristade.

Navrh brežuljka bila je zelena ravnica okružena velikim i rijetkim borovima, a otvorena prema zapadu. Tu je bio ciganski dernek. Gorile su vatre. Tukli bubnjevi, udarale krnete i šargije. Kolo nije prestajalo. I na suncu vedrog dana su igrale boje šarenih ciganskih haljina; prevladavala je crvena. Pilo se, jelo, trčalo, smijalo, valjalo i bez prestanka pjevalo.

Kraj jedne vatre sjedili su Đerzelez, Morići i neki momci iz Priboja. Pili su rakiju; Đerzelezu se isprva činilo da je kisela. Ali svi su ga nudili mezetom, a dan je bio topao i lijep; pilo se, i kad god bi iskapio do dna, on bi vidio vrhove tamnih borova kako se njišu na proljetnom nebu.

Upravo mu je jedan bakal govorio: – Kad sam čuo, džanum, da si ti došo, zatvorio sam namah dućan; idem, rekoš, da ga vidim, pa eto... – kad ga prekidoše pljesak i smijeh, i svirka se zbrka i pomiješa: na ljuljašku se popela Zemka.

Ta Zemka je bila puštenica, i to već po treći put, vitka, zelenih očiju i bijela mimo sve ostale Ciganke. Kažu, niko joj nije mogao nakraj stati.

Ljuljaška je bila svezana na jednoj takiši i vila se visoko zajedno sa Zemkom, s leđa su je otiskivale Cigančice, a ona se raskriljenih ruku čvrsto držala za konopac i uzimala sve veći zamah. Imala je blijedo lice i zaklopljene oči, prelazila je liniju brijega i ocrtavala se na horizontu, njene dimije su se plele i vile u sto nabora, lepršale i šibale nebo. Đerzelez je, sjedeći nisko kraj vatre, pratio očima njen zamah i svaki put kad bi se digla i ocrtala gotovo vodoravno na nebu i vraćala u strmom padu u dubinu, njega je prolazila neka slatka tjeskoba i jezovita strepnja kao da je on na ljuljašci. Pio je brže i veselije.

Zemka se nije zaustavljala; vidilo se da teško diše i da je bljeđa, ali ona se dizala i dizala, i svaki put kad bi bila u najvišoj tački otvorila bi oči da u slatkom užasu pogleda oranicu i rijeku pod brijegom. Isprva su je svi ćutke udivljeno gledali, ali domalo započe smijeh i pijana graja. Cigani i pribojski momci počеше podvriskivati i dovikivati ženi koja nije ništa čula.

- Aha! 'Vamo pogledaj, Zemko!
- Nemoj, pašće, jedna!
- Ako, na meko će!
- Evo joj jastuka!
- Ha, ha, ha-a-a-a!
- Jih! Ljuljni, Zemko!

A Zemka se umorila. Cigančice je prestadoše otiskivati, zamasi su bivali sve manji, još se njihala samo svojom rođenom težinom, sve manje, sve manje, dok joj se noge ne dotakoše trave i ona siđe, zanesena i nasmijana.

Đerzelez sjedi i gleda, topi se i širi ruke – zbogom pame-ti! – ponijelo ga veselje i ljepota i one dimije od džambasme što lepršaju kao barjak i miješaju se sa vrhovima borova i s vedrim nebom. Kao da se njegovoj žalosti prohtjelo da se sva odjednom prometne u objijest i veselje. Samo jedan čas mu bi nekako žao i stidno što se tako brzo odriče svoje tuge i one gnjevne odluke s drumu da neće u svojoj blizini više nikad „ništa što je žensko... Ni mačke!... Ni mačke!...“ Ali najednom Ciganke, poslije duga sašaptavanja i dogovora, složno zapjevaše:

*Razbolje se Đerzeleze,
aman, aman!*

Diže se hajnak i vriska, svi pogledaše u njega, a on ne vidje više nikoga. Oči mu zažagrole i lice sja, a osjeća da je nemoćan, i lak je, a nikako ne može da se digne.

Tu su pjesmu ispjevale srebrničke Ciganke neke godine, kad je Đerzelez sve proljeće ležao u Srebrnici, jer ga je neko mučke ranio jednog petka kad je dohodio Nuribegovoj kćeri pod pendžer. A on se ne sjeća ni onog petka, ni pendžera, ni Nuribegove kćeri, koju je davno zaboravio. Samo se sjeća kako je slab i ranjen ležao; ispod otvorena prozora mu pljuska i šumi nabujao potok, na brijegu je đurđevdanski dernek i Ciganke prvi put pjevaju o njemu, pjesmu im dodaje brijeg brijegu, ječi i šumi sva srebrnička kotlina od pjesama i potoka, a on leži i tako je slab da ne može sam ni maštrafu s limunadom da ustima prinese. Sjeća se, sjeća, ali ne može da razdvoji ovaj dernek od onoga što ga je bolestan slušao, nego mu se sve miješa, pjesme i svirka i piće i čeljad od onda i od sada, a preko svega toga se ljulja Zemka u velikom smjelom

luku, i on je lovi očima i jeza ga prolazi, čas vrela čas hladna, ispod slabina.

U posljednje dane nije gotovo ništa jelo, pa ga piće obuzima naglo. Sunce je zašlo. Ide hladan vjetar, šume borovi: dim sa vatara biva modar, sumrak se spušta.

Đerzelez naređuje Ciganinu da mu svira više glave, na tanku žicu, pa svaki čas uzmahuje rukom i hoće da ga bije i psuje mu ćemane i onoga ko mu ga je napravio, a stariji Morić mu zaustavlja ruku i miri ga. Onda se diže pa hoće da ide da hvata Zemku. Zadržavaju ga Morići i smiju se; osmjeli se i oni momci iz Priboja pa se smiju. Grohot i tresak, a Đerzelezu se jezik plete.

– Ona je... moj dušmanin.

Otima se, diže, širi ruke i polazi put Zemke, koja stoji među Cigankama kraj ljuljaške i glođe crvene arnautske šećerleme. Raspasao se pa mu spadaju i boraju se čakšire, a ionako kratke noge mu izgledaju još kraće i još deblje; otpasao mu se pojas od ibrišima višnjeve boje pa se vuče za njim, poliven rakijom i umrljan pepelom. Jedva se drži na nogama, krivuda i smjera čas lijevo, čas desno. Ciganke vrište od smijeha, i Cigani se obezobrazili. Svirka staje.

– Ha, drži ga, zemljo!

– Povuci, potegni!

– Jaalah!

A Cigančad što su se ispela po granama gađaju ga iz potaje suhim šiškarkama. Vraća se, sjeda i pije i upada u pjesmu.

Mrak pada. Svijet se pomalo razilazi, a Moriće i njihovo društvo tek poduzelo piće, terevenče i jednako tjeraju šalu s Đerzelezom, koji napreže oči da u mraku razazna Zemkin lik, dok mu se sve pred očima pomiče i kovitla. Svirači hoće

da im odu; oni ih zaustavljaju najprije lijepim pa onda na silu, psuju im majku cigansku, nude im novce i tuku ih, naizmjenice.

– Dockan je, pustite nas, slatke age!

– Ne vidi se, more, daleko nam je kućama, izginućemo!

Najednom mlađi Morić skoči, njegovo je golobrado lice probljedio i došlo podbulo i zlo kao u čovjeka koji je na sve spreman.

– Posvijetlicu ja vama sad, za dušu vam se firaunsku!

On se diže i uze veliku glavnu smrčevine; držeći je u stranu, jer ga je dim gušio i iskre obasipale, uputi se, lagano se povodeći, ravnicom. Na zapadnom, otvorenom obronku je stajao plast sijena, ograđen plotom od ševara i očupan i izgrižen sa strana, dokle su mogla goveda da dohvate. Nađe plast u mraku, ali zadugo nije htjelo sijeno da uhvati plamena; tek kad nalomi suvih grančica od plota i naloži ispod sijena, primi se uokrug plasta vatra koja se sve više penjala, dok se konačno ne pretvori u velik stup plamena koji se na vjetru širio i naličio na ognjeno jedro. Pucketalo je sijeno i rojile se iskre, crvena je svjetlost zalila borove i ravnicu i zaostalu čeljad. Svi se stadoše razilaziti, kud koje. Svirači su drhtali.

– Aman, aga, šta učini? Povješaće nas kadija sve.

– Sikter, more, i ti i kadija.

– Ne, neće oni na vas, nego nas Cigane; reći će: eto, Cigani zapalili kadijino sijeno. Uh!

I one čaršilije se prepale, ako su i pijane, vide: odviše je. Samo oba Morića sjede, pucaju iz malih pušaka, pijuckaju i gledaju u plamen trepćući.

A Đerzelez posrće, podalje u polumraku, za posljednjim Cigankama i lovi Zemku. Usiljava se da trči što bolje i bijaše

je dobro pristigao, kad ona najednom zakrenu nalijevo i izgubi se na putu koji vodi između njiva. Đerzelez se nije nadao tako naglom zaokretu; onako krut, težak i pijan, kad se jednom zaletio, on se nije mogao zaustaviti, pređe obronak ravnice i otisnu se niz visoku strmu obalu put potoka. Isprva se dočekivao na noge, ali kako je obala bivala sve strmija, izgubi ravnotežu i skotrlja se kao klada sve do u potok. Pod rukama osjeti vlažno kamenje i glib, i odmah poče da se diže. U očima mu je još titrao sjaj, ali tu je bilo mračno. Napipa vodu i stade da hladi ruke i čelo. Tako je sjedio dugo. Noć je odmicala.

U neko doba osjeti studen i neugodnu drhtavicu, pribra se i odluči u tupoj glavi da se izvuče iz potoka. Penjao se i otiskivao, pridržavao rukama za travu i ogranke, odupirao se koljenima, idući sve više nalijevo gdje je obala bila manje strma; i sve je to činio kao u snu.

Nakon duga vremena i mnogo napora on se nađe na rubu ravnice na kojoj već davno nije bilo žive duše. Bilo je tamno. Osjeti ravno i tvrdo tlo pod nogama i tek tada iznemože potpuno. On pade na koljena, dočeka se na ruke i osjeti nešto toplo i prhko pod sobom; bio je izišao na mjesto gdje je izgorio plast sijena. Tako je ležao potrbuške, odupirući se na ruke. Bilo mu je mučno. Pod njim je u hrpi crnog gara bljesnula još gdjekad pokoja iskra. Čulo se kako psi reže i glođu ostavljene kosti. Sa jednog bora pada šišarka i dokotrlja se do njega. On se osmjehnu.

– Ne gađaj se, Zemko, rospijo... 'vamo dođi!

Nikako ne može da se sabere. Prisjeća se da je htio nekog da bije; htio je nekog da upita šta je ovo s njim, ali bilo se naoblačilo, i kasna noć; i nikog nije bilo, ni koga da pita, ni s kim da se bije.